

Dit artikel is geschreven ter voorbereiding op de lezing van mr. dr. J.T. van den Berg, die gehouden zal worden op *Deo volente* donderdag 8 september 2011. De lezing draagt de titel 'Met hoogheid bekleed' en zal een omschrijving van gezag geven. Het gezag van een overheid kan op vele manieren vorm gegeven worden. In dit artikel een beschrijving van het ontstaan en de werking van de regeringsvormen van een tweetal steden in het klassieke Griekenland.

De macht bij velen

Verschillende staatsvormen in het klassieke Griekenland

'We passen een politiek bestel toe dat niet de instellingen van de buurvolkers nabootst. We zijn eerder een voorbeeld dan dat we anderen imiteren. De naam? Doordat de macht niet bij enkelen, maar bij meer berust, heet het systeem volksmacht.'

Pericles, Atheens staatsman

Tekst: Wilco van Klinken

Als we nadenken over gezag en hoe dat functioneert bij de besturing van ons land, dan stuiten we al snel op het woord politiek. Het valt nog niet mee om dat woord nader te omschrijven. Wie vormen de politiek en wat doen ze? Vragen waar niet makkelijk een antwoord op te krijgen is. Het woord politiek is afgeleid van het Griekse woord *politeia*. En het is niet voor niets dat ons woord politiek van Griekse oorsprong is. In de klassieke oudheid vonden er in Griekenland ontwikkelingen plaats die zeer veel invloed hebben gehad op het westerse denken over het bestuur van hun gemeenschap. Dat hangt samen met nog een woord dat afkomstig is uit Griekenland, namelijk

democratie. De meest befaamde uit de klassieke oudheid is de democratie van Athene. Echter, de democratie was niet de enige staatsvorm in het oude Griekenland. De grote tegenstander van Athene, de stad Sparta, kende een geheel andere vorm van bestuur.

De democratie van Athene spreekt nog tot ieders verbeelding. Niet zelden wordt er wel een heel romantisch beeld van geschetst. Niet in de laatste plaats zijn de Atheners zelf verantwoordelijk voor het positieve imago van hun staatsvorm. Vaak wisten zij zich met succes af te zetten tegen staten die een andere bestuurlijke vorm kenden dan zij. Zo heeft de Griekse geschiedschrijver Herodotus in zijn boek *Historiën* een verslag van zijn onderzoek naar de strijd tussen de Grieken en de Perzen gegeven. Volgens zijn verslag is het vooral te danken aan de vorm van bestuur van de Grieken dat ze gezegevierd hebben over het rijk van de Perzen. De vrije Griekse mannen hebben het gewonnen van de als slaven bestuurde Perzen. Vanwege de betekenis van de politieke ontwikkelingen in Griekenland voor de westerse beschaving wil ik in dit artikel een beschrijving geven van het

bestuur van Athene en Sparta, de twee invloedrijkste Griekse stadstaten.

Polis

In de klassieke oudheid is Griekenland nooit een zelfstandige politieke eenheid geweest. De stammen die het gebied bevolkten, voelden zich wel verwant door de gemeenschappelijke taal. In de achtste eeuw v. Chr. ontstond in Griekenland de *polis*. Het woord wordt door ons meestal vertaald met stadstaat. Het meest in het oog springende van een *polis* was inderdaad de stad en het was bovendien een politieke eenheid. Echter de *polis* omvat niet enkel een stedelijke kern. Een stadstaat was zelfstandig en moest dus grotendeels in haar eigen behoeften voorzien. Daarom bezaten deze stadstaten rond de stad grote stukken land en bedoelen we met de *polis* Athene niet alleen de stad Athene, maar ook de landstreek Attica.

De Grieken vonden een *polis* de meest ideale manier van samenleven. De zelfstandigheid van de stad en de invloed van de burgers op het bestuur werd hoog verheven boven het inwoner zijn van een groot en welvarend rijk. De geschiedenis van het klassieke Griekenland werd dan ook grotendeels gekenmerkt door de strijd van de *poleis* om vrijheid en autonomie. Het belangrijkste van een *polis* waren de inwoners. Zij vormden het meest wezenlijke van de stadstaat. Het feit dat je het burgerrecht had van een *polis* gaf meer status dan de afkomst. Toch waren het voornamelijk de burgers met grootgrondbezit die het voor het zeggen hadden in de steden. Aanvankelijk waren dus de meeste Griekse stadstaten een aristocratie (Blois 74,75).

Aristocratie verdwijnt

Vanaf de achtste eeuw v. Chr. kende de Griekse wereld ook een enorme expansie. Vanuit de steden rond de Aegeïsche

Zee werden er overal in het gebied rond de Middellandse Zee nieuwe nederzettingen gesticht. Deze nieuwe nederzettingen waren niet ondergeschikt aan de steden waaruit ze gesticht werden, maar ze groeiden uit tot zelfstandige stadstaten. Tussen al die steden in de mediterrane wereld ontstond een levendige handel. De Griekse wereld profiteerde van deze economische vooruitgang. Er ontstaat dan ook een sociale klasse die enorm weet te profiteren van de toegenomen bedrijvigheid. Velen hebben gigantische winsten geboekt met de handel of zijn zeer succesvol geweest in de landbouw. Deze klasse van nieuwe rijken nestelt zich aan tegen de bestaande elite.

Naast veranderingen op economisch terrein zijn er ook veranderingen op militair gebied. Voorheen was oorlogsvoering een zaak van de elite, die ook de politieke macht bezat. Een wapenuitrusting was enorm kostbaar en was alleen te bekostigen door de zeer rijken. Door de opkomst van de nieuwe rijken verliest de elite het alleenrecht op de oorlogsvoering. Ook de veranderende strijdwijze had invloed op deze ontwikkeling. De adel was gewend om elkaar te paard te bevechten in man-tegen-mangevechten. De nieuwe slagorde was de *falanx*. De hoplieten stonden in gesloten rijen achter elkaar, bedekten zich met hun schild en waren bewapend met een lans en zwaard. Door de toegenomen welvaart waren ook steeds meer mensen in staat om een wapenuitrusting aan te schaffen.

Bovenstaande ontwikkelingen op economisch en militair gebied, hadden ook gevolgen op politiek terrein. De macht en de invloed van de elite brokkelde aan alle kanten af. Hun machtbasis in de economie en op militair gebied kwam door de opkomst van andere klassen in het geding. Als gevolg daarvan ging de aristocratie in de meeste stadstaten verlo-

ren en ontstonden er nieuwe vormen van bestuur (Blois 76-78).

Sparta

Toen vanaf de achtste eeuw v. Chr. de meeste Griekse stadstaten op andere kusten nederzettingen stichtten, was Sparta voornamelijk bezig met oorlogsvoering. In twee oorlogen werd de landstreek Messenië veroverd. De reden daarvoor was voornamelijk de behoefte aan land. De middenklasse kreeg in Sparta steeds meer macht en om hen tevreden te stellen waren land en slaven nodig. De Messeniërs werden onderworpen en geknecht door de Spartanen.

In de hele stadstaat Sparta, die meerdere steden omvatte, hadden alleen de inwoners van Sparta volledig burgerrecht. Zij werden aangeduid als Spartiaten. De inwoners van de steden in de omgeving van Sparta hadden minder rechten. Zij kregen wel de vrijheid om het bestuur van hun eigen stad te regelen, maar in het geheel van de stadstaat hadden zij niets in te brengen. De inwoners van Laconië en Messenië waren kortweg eigendom van de staat. De grond die zij bezaten, kwam na onderwerping in handen van de particuliere Spartanen. Ze moesten voor hun eigenaar het land bewerken, want de Spartanen zelf deden niet aan landbouw. Ze hielden zich uitsluitend bezig met het bedrijfsbedrijf (Holland 105).

De Spartanen waren veruit in de minderheid. De onderworpen volken waren veel talrijker. Omdat in de buurt van Sparta ook de redelijk sterke stadstaat Argos lag, was het hele leven van de Spartanen gericht op oorlogsvoering. Om te waarborgen dat elke mannelijke inwoner van Sparta zeer bedreven was in de krijgskunst, ontstond er in Sparta een staatsopvoeding. Zevenjarige jongens werden weggehaald bij hun moeder. De jongens kwamen op een staatschool terecht onder de hoede van zeer harde leermeesters.

De training voor de knapen was uitzonderlijk hard en voornamelijk gericht op de ontwikkeling van fysieke krachten. Het hele seizoen door waren ze gekleed in een eenvoudige tuniek en zonder schoenen. Lezen en schrijven werd slechts beperkt onderwezen. Lijfstraffen waren vast onderdeel van de opvoeding (Holland 109).

Om de jongeren voor te bereiden op hun toekomstige taak, kregen ze expres te weinig voedsel. Om aan voedsel te komen, moesten ze maar plunderen en roven. Voor de meest excellente leerlingen wachtte een speciale opdracht. Alles in Sparta was erop gericht om de krachtigste en de sterkste te worden. Als laatste stukje onderwijs kregen de uitblinkers een buitengewone missie. Als lid van de zogenoemde Crypteia werden ze op pad gestuurd met enkel een mes. Van hen werd verwacht dat ze zich in hun levensonderhoud zouden voorzien. De leden van de Crypteia kregen de opdracht om een opstandige Messeniër te vermoorden. Het volbrengen van deze taak was voor een Spartaanse jongen een ultieme test. Slaagde hij erin om de slaaf te doden, dan was hij ingewijd. Hij was koelbloedig genoeg gebleken om te moorden (Holland 111).

Gemengde constitutie

In de oorlog tegen de Messeniërs vielen de prestaties van de aristocratie in de strijd tegen. De hoplieten namen geen genoegen meer met een ondergeschikte rol. Zij waren het namelijk die in de oorlog de meeste successen behaalden. Het bestuur in Sparta werd daarom in de zevende eeuw v. Chr. hervormd. Door de Spartanen werden de hervormingen toegeschreven aan Lycurgus, maar er is over die man zo weinig bekend dat het maar de vraag is of hij daadwerkelijk heeft geleefd (Blois 88). Alle mannen met burgerrecht waren aan elkaar gelijk. Allen

hadden ze ook toegang tot de volksvergadering, waarin ieders stem ook gelijk gewogen werd. De gelijkheid was in de praktijk al snel ver te zoeken. De Spartanen die meer land in bezit hadden, werden rijker dan anderen. De mannen van Sparta hielden gezamenlijke maaltijden. Iedereen moest daaraan bijdragen. Er ontstonden echter gezelschappen waaraan je pas mocht deelnemen als je voldeed aan een zeer hoge contributie. De minder bedeelde Spartanen hadden al snel een achtergestelde positie.

De volksvergadering was ook niet het orgaan met de meeste invloed. De daadwerkelijke macht lag bij de *gerousia*, de raad van oudsten. De leden waren minstens zestig jaar oud en werden voor het leven gekozen door de volksvergadering. In die raad zaten ook de twee koningen van Sparta. Hun invloed was echter beperkt, omdat ze beide afkomstig waren uit rivaliserende families. Later ontstond ook de functie van *eforen*. Zij werden ook gekozen door de volksvergadering en vormden het dagelijks bestuur van de stad. Van hen werd verwacht dat ze de belangen van de burgers behartigden tegenover de koningen. Hun functie ontstond dan ook naar aanleiding van de wens om meer invloed van de burgers in het bestuur.

Door de focus op het militair presteren heeft Sparta nooit grote culturele prestaties voorgebracht. Haar militaire kracht was daarentegen wel verbluffend. De soldaten van de stad stonden bekend om hun uitzonderlijk bekwaamheid. Na een jarenlange onderlinge confrontatie met Athene, kwam Sparta uiteindelijk als sterkste stadstaat uit de bus. Ook hun bestuur sprak in de Oudheid al tot de verbeelding. De combinatie van een monarchie (koningen), aristocratie (raad van oudsten) en democratie (volksvergadering) werd door velen als zeer geslaagd en stabiel gezien (Blois 89).

Athene

Na de machtsgreep van de hoplieten heeft Sparta niet veel interne onrust meer gekend. De weg die Athene heeft gekend naar stabilisatie was vele malen langer. De stadstaat Athene kende aanvankelijk ook een aristocratisch bewind. Negen *archonten* stonden aan het hoofd van het bestuur. Deze functie was alleen toegankelijk voor leden van de adellijke elite. Na een termijn van een jaar namen de *archonten* zitting in de *Areopagus*. Deze raad had zeer veel invloed.

Ook in Athene ontstond er een conflict tussen de aristocratie en de rijker en invloedrijker geworden burgers. Na een roerige periode kreeg de *archont* Solon de opdracht om het conflict tussen de elite en de burgerij op te lossen. Als oplossing deelde Solon de vrije burgers op in vier vermogensklassen. Het ambt van *archont* kwam toe aan de hoogste twee klassen. En alle vrije burgers kregen toegang tot de volksvergadering. Verder kwam Solon met een pakket van maatregelen om de onder schulden beladen boeren tegemoet te komen (Blois 90; Holland 140-143).

Toch was de oplossing van Solon niet voldoende. Onder de laagste klassen van de bevolking bleef er ontevredenheid bestaan. In de tijd van onvrede grepen verschillende mannen naar de macht. De definitieve oplossing kwam pas in 508 v. Chr. Cleisthenes, telg uit het belangrijkste aristocratische geslacht, slaagde erin om de ontevreden burgers achter zich te scharen. In ruil voor hun steun kwam Cleisthenes tegemoet aan de wensen van de bevolking. Hij deelde het grondgebied van Athene onder in verschillende districten. Door middel van een loting kwamen er uit elk district vijftig mannen terecht in de raad van vijfhonderd, de *boulè*. De zittingsduur in die raad was slechts een jaar en men kon na aftreden eenmaal herkozen worden. De *boulè* was het dagelijks bestuur van de stad. Door

haar werden de volksvergaderingen voorbereid. In de volksvergadering mocht elke aanwezige burger hoofdelijk zijn stem uitbrengen om het voorstel van de raad aan te nemen of af te keuren. Met deze hervormingen legde Cleisthenes de basis voor de beroemde Atheense democratie. Het was in die tijd ongekend dat de stem van alle vrije burgers even zwaar woog.

Het ambt van *archont* bleef bestaan. Omdat deze functies nog steeds verdeeld werden onder de elite werd in 487 v. Chr. besloten om ook die functies door loting aan te wijzen. Met die maatregel verloor het ambt een belangrijk deel van zijn aanzien. Door die wijziging werd de functie van legeraanvoerder steeds belangrijker. Voor deze functie kon je onbeperkt gekozen worden. In de volksvergadering speelden deze *strategen* een belangrijke rol. Pericles, geciteerd aan het begin, was ook *strateeg*. Door hun retorische vaardigheden slaagden ze erin om massa's in de volksvergadering achter zich te krijgen. Cleisthenes had dat gevaar al voorzien en had daarom het *ostracisme* ingevoerd. Elk jaar mocht iedere deelnemer aan de volksvergadering een naam op een scherf schrijven van de persoon die de democratie van de stad het meeste bedreigde. De persoon met de meeste stemmen werd voor tien jaar verbannen. Dit bleek een effectief middel tegen demogogen in de volksvergadering (Blois 93).

In haar bloeitijd kwam Athene in tegenstelling tot Sparta wel tot grote culturele prestaties. De ideeën van de filosofen Socrates en Plato hebben onze bescha-

ving diepgaand beïnvloed. Ook de drie grote tragedieschrijvers komen uit Athene. Onderdeel van de culturele prestaties is hun vormgeving van het bestuur van Athene. De democratie in Athene werd niet alleen door de Atheners zelf bejubeld, maar ook eeuwen later is zij tot voorbeeld gesteld. Echter hier dient wel bij aangetekend te worden dat de Atheense democratie opmerkelijk genoeg niet de voorloper is van de democratie in West-Europa (Jansen 349). De democratie hier is ontstaan uit de standenvergaderingen in de middeleeuwen, maar dat is weer een hoofdstuk apart.

Conclusie

Hierboven is uiteengezet op welke manier de staatsvormen in Athene en Sparta ontstonden. Vanuit dezelfde economische en militaire ontwikkelingen ontstonden twee totaal verschillende staatsvormen. Steeds weer eisen bevolkingsgroepen dat zij opgenomen worden in de instituties die de lakens uitdelen. Met enkel gezag op papier nemen ze uiteindelijk geen genoegen. Ook is het opmerkelijk dat het karakter van de steden verband houdt met de regeringsvorm in de steden. In het militaristische Sparta nemen de burgers snel genoegen met hervormingen. In het cultureel ontplooid Athene keert de rust pas weer als de burgers volledige inspraak hebben. Verder is er natuurlijk een wisselwerking tussen de cultuur en de regeringsvorm. In het vrijere Athene krom bijvoorbeeld de kunst van de welsprekendheid tot grote hoogten in de volksvergaderingen.

Literatuur

- Blois, L. de en Spek, R. van der, *Een kennismaking met de oude wereld*, Bussum 2001.
 Holland, Tom, *Perzisch vuur*, Amsterdam 2008.
 Jansen, H.P.H., *Geschiedenis van middeleeuwen*, Utrecht 1978.

Aan de lector zijn de volgende vragen gesteld:

1. Wat is de definitie van gezag?
2. Welke positieve en negatieve aspecten kent gezag?
3. Hoe verhouden de begrippen gezag en macht zich tot elkaar en wat gebeurt er als tussen beiden een discongruentie bestaat?